

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De Franse connectie

Een geschiedenis van de psychoanalyse in België

Dany Nobus

Katrien Libbrecht

De relatief korte geschiedenis van de psychoanalyse in België is tot dusver nauwelijks beschreven. Er zijn drie krachtlijnen te onderscheiden: ten eerste het duidelijke verschil tussen de periodes vóór en na de Tweede Wereldoorlog, ten tweede de doorslaggevende rol van de Franse taal en ten derde de sterke banden met de academische wereld.

Inleiding

Sinds Freuds uitvinding van de psychoanalyse aan het eind van de vorige eeuw, heeft de discipline zich in verschillende landen op een eigen manier verspreid. In België is de geschiedenis van de psychoanalyse relatief kort, omdat de eerste systematische psychoanalytische studies er pas vanaf de jaren twintig werden ondernomen. Op institutioneel vlak geldt bovendien dat de eerste, officiële Belgische psychoanalytische vereniging pas na de Tweede Wereldoorlog werd opgericht, wat vrij laat is in vergelijking met andere Europese landen. Zo werd de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse (NVPA) reeds in 1917 opgericht (Bulhof 1983, Brinkgreve 1984) en kwam de eerste psychoanalytische vereniging in Frankrijk, de Société Psychanalytique de Paris (SPP), al in 1926 tot stand (De Mijolla 1982, Scheidhauer 1985, Roudinesco 1986).

Behalve door haar jonge leeftijd kenmerkt de psychoanalytische beweging in België zich zowel op institutioneel als op theoretisch vlak door een hoge graad van turbulentie. Over een tijdspanne van amper veertig jaar werden

Dr. D. Nobus doceert psychologie en psychoanalyse aan Brunel University, London. Hij is auteur van *Choosing Sexuality* (State University of New York Press, 1998) en editor van *Key Concepts of Lacanian Psychoanalysis* (Rebus Press, 1997).
Correspondentieadres: Brunel University, Department of Human Sciences, Uxbridge Middlesex, UB8 3PH, UK; e-mail: dany.nobus@brunel.ac.uk.

Prof. dr. K. Libbrecht is psychoanalytisch psychotherapeut in de psychiatrische Centra Sleidinge en doceert psychologie aan de Vrije Universiteit Brussel. Zij publiceerde in 1995 bij Transaction, New Jersey *Hysterical psychosis: A Historical Survey*.
Correspondentieadres: IJskelderstraat 49A, 9000 Gent; e-mail: klibbrec@vub.ac.be.

zes verschillende verenigingen opgericht, waarvan er vier uitdrukkelijk lacaniaans georiënteerd zijn en een erkenning door de International Psychoanalytic Association (IPA) weigeren. Sommige van deze verenigingen werden opgericht in nauwe samenhang met de Belgische academische wereld, in het bijzonder met de universiteiten van Brussel, Leuven en Gent. Voorts kenmerkt de geschiedenis van de psychoanalyse in België zich door een sterke band met en een grote invloed vanuit het Franse psychoanalytische milieu, hetgeen onmiddellijk duidelijk wordt als men er de Belgische geschriften over psychoanalyse op naslaat. Deze Franse aanwezigheid kan wellicht ten dele toegeschreven worden aan het feit dat het Belgisch universitair onderwijs en de academische wereld tot een stuk in de twintigste eeuw uitsluitend het Frans als voertaal kenden. Pas vanaf de jaren dertig – met de Gentse universiteit op kop – kreeg het Nederlands geleidelijk zijn (definitieve) plaats binnen de Vlaamse universiteiten. Doch daarmee is de kous zeker niet af. Er is nooit sprake geweest van een of andere officiële alliantie tussen Belgische en Nederlandse psychoanalytische verenigingen. Ook de meeste Vlaamstaligen verkozen voor hun psychoanalytische opleiding een Franstalig milieu boven Nederland en de Nederlandse psychoanalytici hebben zich, in tegenstelling tot hun Franstalige collega's, nimmer veel bekommerd om de uitbreiding van hun invloed in België. Ten slotte moeten we ook vermelden dat de geschiedenis van de psychoanalyse in België tot dusver niet systematisch is neergeschreven. In tegenstelling tot de Nederlanders, die over minstens drie degelijke historische studies beschikken (Bulhof 1983, Brinkgreve 1984, Stroeken 1997), is er tot op heden geen publicatie voorhanden die gedetailleerd en volledig reenschap aflegt van de geschiedenis van de psychoanalyse in België. Ons artikel is dan ook bedoeld als een eerste aanzet voor een toekomstig project.

Vóór de Tweede Wereldoorlog

Tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw zijn er in België weinig sporen terug te vinden van voorstanders van de freudiaanse theorie. Een zekere dr. J. Crocq zou in 1902, ter gelegenheid van een wetenschappelijke bijeenkomst over de aard van de hysterie, als eerste Freuds ideeën hebben vermeld binnen de Belgische medische gemeenschap. Desondanks bekritiseerde hij in zijn presentatie het overgrote belang dat de psychoanalytische theorie aan de seksualiteit toekent en was hij ook niet geneigd om zijn toehoorders en collega's te overtuigen van de waarde van de nieuwe Weense ideeën voor het onderwerp dat ter tafel lag (Berdondini 1993).

In 1910 hield de Société de Psychothérapie (SP) een congres te Brussel, waarop de psychoanalyse vurig werd bediscussieerd. Volgens een verslag van dr. Leonhard Seif (1911) stonden de meeste aanwezigen tamelijk afwijzend tegenover Freuds voorstelling van de seksuele etiologie van de neurosen en was, behalve hijzelf, Ernest Jones de enige spreker die de psycho-

analyse niet op een of andere manier bekritiseerde. In 1912 bracht de Zwitser Alphonse Maeder, een aanhanger van Jung die werkzaam was in Zürich en een bijzondere interesse betoonde voor de introductie van de psychoanalyse in Frankrijk en België, in het *Zentralblatt für Psychoanalyse* verslag uit van de ontvangst van de psychoanalyse in België (Maeder 1912). Maeder beriep zich in het bijzonder op de inhoud van de jaargang 1910 van het *Bulletin mensuel*, gepubliceerd door het Institut Solvay de Sociologie (ISS) te Brussel (opgericht in 1902), waarin heel wat aandacht aan de Weense ontdekkingen werd besteed. Eens te meer bleken de meeste artikelen kritisch over minstens een deel van Freuds theorie, waardoor de titel van Maeders verslag, *Die Psychoanalyse: Ihre Aufnahme in Belgien*, nogal ironisch klinkt. Maeder zelf weigerde overigens het primaat van de seksualiteit in Freuds leer te aanvaarden en koos resoluut de kant van Jung na diens breuk met Freud in 1913 (Chemouni 1988).

De belangrijkste figuur voor de psychoanalyse in België tijdens de jaren vóór de Tweede Wereldoorlog was zonder twijfel Juliaan Varendonck (1879-1924). Varendonck werd geboren in Zelzate (Vlaanderen) binnen een grote familie van onderwijzers en overeenkomstig de familietraditie volgde ook hij een onderwijzersopleiding (Van Dorpe 1989-1990). Varendoncks eerste wetenschappelijke teksten waren hoofdzakelijk gewijd aan de psychologie van het kind en verschenen in 1908. *De idealen der kinderen* (1908a) werd nog gedurende hetzelfde jaar in het Frans overgenomen in het prestigieuze *Archives de psychologie*, dat in 1901 was opgericht door Flournoy en Claparède (Varendonck 1908b). Maeder (1911) besprak dit artikel in het eerste nummer van het *Zentralblatt für Psychoanalyse*, omdat hij Varendoncks werk belangrijk vond voor psychoanalytici, alsook omdat het waarschijnlijk niet bekend was binnen Duitstalige kringen.

Op dat moment ging Varendoncks belangstelling voornamelijk uit naar de kinderpsychologie ('pédologie') en had hij nog nauwelijks kennis genomen van Freuds werken. Kort voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog leidde zijn honger naar kennis hem evenwel verder naar de studie van de pedagogiek, de psychologie en de psychoanalyse. Dit resulteerde in drie doctoraten aan drie verschillende universiteiten: een eerste in 'Sciences pédologiques' (Brussel), een tweede in 'Lettres' (Parijs) en een derde in 'Filosofie en letteren' (Leiden). In elk van deze werken was Varendoncks engagement ten aanzien van de psychoanalyse zeer sterk aanwezig.

Zijn grootste bekendheid binnen de psychoanalytische beweging verwierf hij echter met *The Psychology of Day-Dreams* (Varendonck 1921), dat voorzien was van een voorwoord door Freud en dat reeds een jaar na de oorspronkelijke publicatie door Anna Freud in het Duits werd vertaald (Varendonck 1922). In zijn voorwoord prees Freud (1921) de nieuwigheid van het werk, dat hij beschouwde als belangrijk voor filosofen, psychologen en psychoanalytici. Volgens Freud loste Varendoncks werk ook verschillende problemen op aangaande de psychologie van de droom en de lapsus. In 1922 startte

Varendonck zijn analyse by Theodor Reik te Wenen en twee jaar later opende hij in Gent een 'Cabinet de psychanalyse' voor kinderen en volwassenen (Van Dorpe 1989-1990). Daarmee werd hij de eerste Belgische praktiserende (leken)-analyticus. In 1922 was hij overigens ook buitengewoon lid geworden van de NVPA, een jaar nadat de vereniging statutair had vastgelegd dat ook leken, zij het als buitengewoon (niet stemgerechtigd) lid, konden toetreden (Bulhof 1983, Van Dorpe 1989-1990, Spanjaard 1970/1997). Verder dan deze erkenning kwam het evenwel niet, want Varendonck stierf op 11 juni 1924, nauwelijks vier maanden na de opening van zijn praktijk, aan de gevolgen van een operatie voor een slepende maagaandoening. In zijn necrologie voor het *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* roemde Paul Federn (1924) Varendonck als een veelbelovende, inspirerende collega en een toegewijd mens.

Tijdens de jaren dertig en veertig was het vooral de Gentse psychiater Jacques De Busscher die bijdroeg tot het zich openstellen van de medische gemeenschap voor de freudiaanse theorie. Middels zijn onderwijs aan de universiteiten van Gent en Brussel poogde deze flamboyante figuur de waarde van de psychoanalyse voor theoretische vraagstukken in de psychiatrie en voor klinische problemen van de geestelijke gezondheid aan te tonen (De Busscher 1938, 1951). De Busscher was tevens volwaardig lid van de NVPA en hij verzette zich sterk tegen de uitoefening van de psychoanalyse door niet-geneesheren, een probleem dat reeds ettelijke institutionele conflicten had veroorzaakt en ook verder de Belgische psychoanalyse zou tekenen (Freud 1926, Van Coillie 1985, Cromphout 1997).

In dezelfde periode introduceerde Etienne De Greeff, een vriend en collega van De Busscher, verbonden aan de universiteit van Leuven, de psychoanalyse binnen het domein van het recht en de theologie (De Greeff 1947, 1949). Leuven kende op dat moment reeds een zekere traditie van spiritualistische Freudstudies, waarvoor de inspiratie voornamelijk ontleend was aan het werk van Joseph Maréchal, een jezuïet verbonden aan de *Société philosophique de Louvain* (SPL) (Hayen 1945, 1950). Maréchal had een uitgebreid essay over de freudiaanse theorie in de *Nouvelle Revue théologique* gepubliceerd (Maréchal 1925-1926), waarin hij Freuds inzichten in de onbewuste mechanismen lof toezwaaide, maar diens nadruk op de rol van de seksualiteit aan de kaak stelde (Pirard 1993). De Greeff (1947, 1949) van zijn kant ontwikkelde een dualistische instinctpsychologie, waarbij hij een onderscheid maakte tussen een afweer- en een sympathie-instinct, die volgens hem allebei door het intellect werden gecontroleerd. In die zin behield De Greeff Freuds idee van een discordant psychisch dualisme, maar verzette hij zich tegen het irrationele onbewuste karakter ervan. Ook hij achtte de seksualiteit onbelangrijk en verzette zich aldus tegen de essentie van de psychoanalyse.

Een andere belangrijke figuur aan de Leuvense universiteit die de erkenning van de psychoanalyse bevorderde, zij het meer vanuit de hoek van de

spiritualistische psychologie, was Joseph-Remi Nuttin. Nuttin was een van de bezielers van het Leuvense Instituut voor Toegepaste Psychologie en Opvoedkunde, het eerste universitaire psychologisch instituut in België (opgericht in 1944), en een gedreven wetenschappelijk onderzoeker van de menselijke persoonlijkheid en motivatie (Nuttin 1945a, 1945b). Gebaseerd op een uiteenzetting voor studenten geneeskunde aan de Gemeente Universiteit van Amsterdam, verscheen in 1949 zijn boek *Psychoanalyse en spiritualistische opvatting van de mens* (Nuttin 1949), waarin hij Freuds oorspronkelijke gedachtegoed, evenals meer recente psychotherapeutische stromingen, in heldere bewoordingen uiteenzette en ook zijn eigen spiritualistische visie voorstelde. Nuttin beklemtoonde vooral de noodzaak van een positieve psychologische stellingname tegenover de freudiaanse inzichten, hetgeen voor hem in de eerste plaats betekende dat de psychoanalyse door de algemene psychologie erkend en aangevuld diende te worden (Nuttin 1953, 1956). Ook hij nuanceerde daarbij het belang van de seksuele strevingen binnen de persoonlijkheid.

Na de Tweede Wereldoorlog

In 1947 verleende de IPA, onder het toenmalig voorzitterschap van Ernest Jones, aan een kleine groep Belgische analytici die actief waren in Brussel een voorlopige erkenning als Belgische tak van de Franse psychoanalytische vereniging (François 1983a, Haber 1992). Maurice Dugautiez, Fernand Lechat en Camille Lechat-Ledoux, de drie initiatiefnemers van deze Association des Psychanalystes de Belgique (APB), waren allen in analyse geweest bij Ernst Paul Hoffmann, een Weense psychoanalyticus die zich na de Anschluss van Oostenrijk bij nazi-Duitsland te Brussel had gevestigd, teneinde aan de dreigende vervolging te ontkomen (Mühlleitner 1992, Van Coillie 1985). Ze hadden verder hun opleiding in Parijs genoten, waren lid van de SPP en gaven ook regelmatig lezingen op de wetenschappelijke bijeenkomsten van deze vereniging. In 1949, tijdens het eerste naoorlogse IPA-congres in Zürich, werd de Belgische groep officieel erkend als een onafhankelijke vereniging binnen de IPA (Reports 1949). De oorspronkelijke Franse naam bleef behouden en volgens de eerste gepubliceerde rapporten telde de APB zeven leden – allen, op één na, gevestigd te Brussel – en drie ereleden, namelijk John Leuba, Marie Bonaparte en Charles Odier. Ondertussen had de Belgische groep ook haar eigen tijdschrift opgericht, het driemaandelijks *Bulletin d'activités de l'Association des Psychanalystes de Belgique*, waarvan drieëndertig nummers verschenen tussen 1945 en 1959 en dat ter ziele ging met de dood van Fernand Lechat in 1959 (Haber 1992).

In 1951 werd het 'Congrès des Psychanalystes de langue française', jaarlijks georganiseerd door de Franse vereniging, herdoopt als 'Congrès des Psychanalystes de langue romane' en werd de directieraad opengesteld voor vertegenwoordigers van andere verenigingen, waaronder ook de Belgische

groep. Op die manier verstevigden de Belgen hun banden met de Franse collega's. In 1954 werd Maud van der Spoel, een Vlaamse kandidaat verblijvend in Parijs, als lid van de Belgische vereniging aanvaard. Ofschoon ze in Frankrijk woonde en werkte, was Van der Spoel de eerste Vlaamse analytica van een officiële Belgische vereniging voor psychoanalyse. Door haar psychoanalytische werk met kinderen, dat vanaf 1969 plaatsvond in de *Ecole expérimentale de Bonneuil*, zou ze later als Maud Mannoni grote bekendheid genieten (Mannoni 1964, 1967, 1986). Tijdens de jaren vijftig werd ze tevens lid van de *Société française de Psychanalyse* (SFP), de niet door de IPA erkende groep, geleid door Jacques Lacan, maar desalniettemin behield ze haar lidmaatschap van de Belgische vereniging. Na de splitsing van de SFP in 1963, voegde ze zich bij de door Lacan opgerichte *Ecole freudienne de Paris* (EFP), maar tot op de dag van vandaag staat ze vermeld als 'membre adhérent' op de ledenlijst van de Belgische vereniging (Roudinesco 1986).

Ondertussen was de APB in 1960 wel van naam veranderd: de *Association des Psychanalystes de Belgique* werd de *Société belge de Psychanalyse/Belgische Vereniging voor Psychoanalyse* (SBP/BVP). Op deze manier verscheen de Nederlandse taal voor het eerst officieel op het Belgische psychoanalytische toneel, ofschoon de leden van de SBP/BVP voornamelijk in Brussel gevestigd waren en de overgrote meerderheid van huis uit Franstalig was. In die tijd kende de SBP/BVP een tiental leden, waaronder R.A. Pierloot, J. Van Nypelseer en F. Duyckaerts, die in tegenstelling tot de eerste generatie Belgische analytici allen een medische opleiding hadden genoten (met uitzondering van Duyckaerts) (François 1983a). In tegenstelling tot de eerste generatie Belgische psychoanalytici, was de tweede generatie inderdaad voornamelijk medisch geschoold, waardoor de lekenanalyse tijdens de jaren vijftig en zestig gaandeweg aan invloed verloor ten voordele van een medische oriëntatie, overeenkomstig de aanbevelingen van de IPA. Vanaf de eerste erkenning waren de banden tussen de SBP/BVP en de SPP, waarvan ze historisch gezien ook afstamt, zeer sterk. Dit is heden ten dage nog steeds het geval. Deze Franse invloed is ondermeer herkenbaar aan de naam van het tijdschrift van de SBP/BVP, dat analoog aan het Franse *Revue française de Psychanalyse*, de *Revue belge de Psychanalyse* werd genoemd en eind 1982 boven de doopvont werd gehouden. Zo bleek de Franse taal nogmaals het meest belangrijk voor de theorie en de praktijk van de door de IPA erkende psychoanalytici in België. Momenteel heeft de SBP/BVP een zestigtal leden, waarmee ze binnen de IPA weliswaar tot de middelgrote verenigingen behoort, doch tamelijk klein blijft in vergelijking met de Nederlandse en de Franse verenigingen.

De ontwikkeling en verspreiding van de psychoanalyse in België is echter niet uitsluitend verbonden met de geschiedenis van de SBP/BVP. In de jaren vijftig groeide bij Alphonse De Waelhens (1911-1981), een filosoof verbonden aan de Leuvense universiteit en later aan zowel de Katholieke Universi-

teit van Leuven (KUL) als de Université Catholique de Louvain (UCL) – de twee onafhankelijke Leuvense universiteiten die in 1966 ontstonden uit de splitsing van de (unitaire) Leuvense universiteit – een bijzondere interesse voor de activiteiten van de SFP en haar leden. Alhoewel De Waelhens vanuit zijn belangstelling voor de psychose ook aandacht had voor de bijdragen van bijvoorbeeld Serge Leclaire, Françoise Dolto, Gisela Pankow en Piera Aulagnier, richtte zijn interesse zich voornamelijk naar het werk van Lacan. Als lid van de SPL was De Waelhens in die tijd de stuwende kracht achter het *Tijdschrift voor filosofie*, dat in 1939 was opgericht en ondanks de overwegend Nederlandstalige artikelen een internationale faam had verworven. Het enthousiasme van De Waelhens voor de afvallige Franse SFP schemerde duidelijk door in de bladzijden van het tijdschrift. Terwijl zelfs nergens melding werd gemaakt van de officiële erkenning van de APB, noch van de activiteiten van de SPP, richtten de uitgevers wel de aandacht van hun lezerspubliek op de creatie van de SFP en werd de inhoud van *La Psychanalyse*, het tijdschrift van de SFP, ook getrouw weergegeven (Kroniek 1954, 1956, 1957). Overigens waren verwijzingen in het *Tijdschrift voor filosofie* naar psychoanalyse en naar Freud tot op dat ogenblik uiterst zeldzaam gebleven. De aandacht ging vooral uit naar artikelen over thomistische wijsbegeerte en over de fenomenologie van Husserl, Heidegger en Merleau-Ponty. Deze dubbele oriëntatie had alles te maken met de historische traditie van het thomisme aan de universiteit van Leuven en met Leuven's wereldberoemde studiecentrum van het Husserl-archief. Daartegenover staat dat de oriëntatie op het freudisme uiteraard voorbereid was door Maréchal en Nuttin, tijdens de jaren voor de Tweede Wereldoorlog.

De Waelhens, met zijn filosofische achtergrond en zijn bijzondere kennis van de fenomenologie, startte aldus met de studie van de werken van Lacan. Door zijn druk bezochte colleges en zijn talrijke bijdragen aan studiegroepen werd hij een belangrijke inspiratiebron voor een Leuvense groep jonge psychiaters en psychologen die zich de freudiaanse leer eigen probeerden te maken. Omstreeks 1963 startten enkele leden van deze groep, samen met enkele analytici die hun opleiding in verschillende landen (Zwitserland, Frankrijk én Nederland) en bij diverse groeperingen hadden genoten, een nieuwe psychoanalytische vereniging, de *Ecole belge de psychanalyse/Belgische School voor Psychoanalyse (EBP/BSP)*, waarvan de statuten echter pas in 1969 officieel zouden worden vastgelegd (François 1983b, Florence 1984). Dat de leden van de Leuvense groep zich niet aansloten bij de SBP/BVP, maar een nieuwe vereniging oprichtten, is wellicht toe te schrijven aan een combinatie van factoren, zoals hun theoretische interesse voor Lacans 'terugkeer naar Freud' en hun sociaal-praktische verdediging van de lekenanalyse, die niet onmiddellijk een plaats hadden binnen de SBP/BVP (Van Coillie 1985, Cromphout 1997).

De belangrijkste doelstelling van de EBP/BSP bestond erin getuigenis af te leggen van een strikt freudiaanse opvatting van de psychoanalyse, teneinde

de vermeende teloorgang van de freudiaanse geest binnen de IPA tegen te gaan. In deze zin echode en ontwikkelde de EBP/BSP Lacans kritieken op de IPA-psychoanalyse. Daarnaast stond ze ook open voor andere disciplines dan de psychoanalyse en richtte ze zich, in tegenstelling tot de SBP/BVP, ook op andere beroepsbeoefenaars dan artsen en psychologen. Deze EBP/BSP stond positief tegenover de activiteiten van de SFP, maar was tevens geïnteresseerd in de bijdragen van de Zwitserse School (Binswanger, Boss, Szondi) en later ook de Britse School (Klein, Winnicott). Na de splitsing van de SFP en de oprichting van de EFP door Lacan in 1964, bleef de EBP/BSP trouw aan de lacaniaanse ideeën van de terugkeer tot Freud en de integratie van de menswetenschappen in de psychoanalyse – zonder zich evenwel tot een filiaal van de EFP te willen omvormen – en koos ze aldus expliciet voor uitsluiting door de IPA (Florence 1984).

Vanaf haar oprichting tot heden heeft de EBP/BSP altijd nauwe banden met de universiteiten van Leuven onderhouden, waarbij de lacaniaanse theorie een tijdlang werd onderwezen aan de faculteit theologie van de KUL, ook aanwezig is in het (psychoanalytisch) curriculum van de psychologie aan de KUL en tevens wordt onderwezen aan de faculteit psychologie van de UCL. Daarnaast is er een blijvende aandacht voor de lacaniaanse theorie in het Leuvense Hoger Instituut voor Wijsbegeerte. Aan de UCL werden de lacaniaanse stellingnames tijdens de jaren zeventig en tachtig vooral overgebracht door Jacques Schotte, die altijd heeft gestreefd naar een integratie van de ideeën van Freud, Lacan en Szondi (Van Coillie 1985, Schotte 1990). Het was ook Schotte die Lacan in oktober 1972 aan de UCL uitnodigde, waarbij Lacan in de grote aula zijn memorabele lezing *La mort est du domaine de la foi* ten gehore bracht (Lacan 1972/1981). Tijdens de jaren zeventig en tachtig was behalve Schotte ook de filosoof, theoloog en psychoanalyticus Antoine Vergote een invloedrijke figuur binnen zowel de EBP/BSP als de KUL/UCL, en een aantal van zijn werken wordt nog steeds als basis gebruikt voor het onderwijs in de psychoanalyse aan de Leuvense universiteiten (Vergote 1978, Vergote & Moyaert 1988/1996). Vergote heeft immer een zogenaamde dogmatische lacaniaanse positie geweigerd en heeft vaak vanuit een theologische inspiratie de grenzen tussen het lacaniaanse denken, religie en ethiek afgetast, wat hem niet altijd door de lacanianen in dank is afgenomen (Vergote 1978, Cottet 1980, Van Coillie 1985, Vergote 1990, Van Hoorde 1990). Momenteel wordt de psychoanalyse aan de Leuvense universiteiten onderwezen door Jos Corveleyn, Rudolf Bernet en Paul Moyaert, die de door Vergote verdedigde denktrant voortzetten (Moyaert 1994, Lofts & Moyaert 1994). De EBP/BSP heeft momenteel ongeveer honderdtachtig leden en leden in opleiding, waarvan de overgrote meerderheid een theoretische vorming aan de KUL/UCL heeft genoten, maar sommigen ook gevormd werden aan de universiteiten van Gent, Brussel, Antwerpen en Mons (Bergen).

Tijdens de jaren zeventig publiceerden de leden van de EBP/BSP hun artike-

len vaak in het Nederlands in het *Tijdschrift voor filosofie*, dat aldus wel eens meer op een tijdschrift voor lacaniaanse psychoanalyse dan op een tijdschrift voor filosofie geleek. Tussen 1975 en 1980 publiceerde de EBP/BSP ook een bulletin, dat evenwel enkel onder de leden werd verspreid. In 1984 verscheen het eerste nummer van het nieuwe tijdschrift *Psychoanalyse*. Dit tijdschrift neemt zowel Franstalige als Nederlandstalige artikelen op en soms ook versies in twee talen van eenzelfde tekst. Het tijdschrift is veeleer bedoeld als jaarboek en na een onderbreking van drie jaar (1993-1995) verscheen het tiende nummer in 1996. Vrij recent engageerden de leden van de EBP/BSP zich samen met hun collega's van de SBP/BVP, met de Vlaamse Vereniging voor Psychoanalytische Therapie (VVPT) en met vier Nederlandse psychoanalytische groeperingen in de oprichting van het uitsluitend Nederlandstalige *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, waarvan het eerste nummer in 1995 verscheen.

De VVPT ontstond in 1986 vanuit de opleidingen in de analytische kinderspsychotherapie (geleid door Cluckers) en de psychoanalytische psychotherapie (onder leiding van Verhaest) aan de KUL, met als bedoeling een koepel te vormen voor diegenen die veeleer werkzaam zijn als psychoanalytisch georiënteerd psychotherapeut dan als psychoanalyticus in strikte zin. De VVPT onderhoudt geen formele banden met andere psychoanalytische verenigingen in België en is aangesloten bij de European Federation of Psychoanalytic Psychotherapists (EFPT). Diverse leden van de SBP/BVP en de EBP/BSP zijn lid van de VVPT, waardoor de VVPT beschouwd zou kunnen worden als een organisatie waarin de historisch tegenstrijdige belangen van de twee oudste Belgische psychoanalytische verenigingen enigszins samenkomen.

Toen Lacan in 1981 de ontbinding van de EFP aankondigde en van start ging met de *Ecole de la Cause freudienne* (ECF), leidde dit niet alleen tot een reorganisatie van het reeds uitermate chaotische, Franse psychoanalytische landschap, maar ook tot een herschikking binnen de EBP/BSP. Verscheidene analytici van de EBP/BSP namen ontslag om toe te treden tot de ECF en het 'freudiaanse veld', geleid door Jacques-Alain Miller, terwijl anderen bij het traditionele lacaniaanse raamwerk van de EBP/BSP bleven. Diegenen die besloten om lid te worden van de ECF kozen daarbij voor een theoretische oriëntatie in het voetspoor van Millers interpretatie van Lacan en voor een institutionele organisatie die rechtstreeks wordt gecontroleerd vanuit Parijs. Diegenen die hun lidmaatschap van de EBP/BSP behielden, weigerden Miller als officiële erfgenaam van de lacaniaanse psychoanalyse te erkennen en kozen eens te meer voor een zogenaamd niet-dogmatische positie. Nog anderen traden toe tot de *Association des Cartels freudiens* (ACaF) – die overging in de *Association freudienne* (AF) – waarin Charles Melman een leidende rol speelt. Deze *Association freudienne de Belgique* (AFB), eveneens een lacaniaanse groep, publiceert het Franstalige *Le Bulletin freudien* en wordt ondermeer gedragen door Patrick De Neuter, een psy-

choanalyticus verbonden aan de UCL te Woluwe, Chapelle-aux-Champs (De Neuter et al. 1994, Steichen en De Neuter 1995).

In 1981 werden zij die Miller hadden gevolgd door de ECF als ECF-Belgique erkend en werd ook gestart met het tijdschrift *Quarto*. Alle activiteiten van deze groep, inclusief hun congressen en het tijdschrift, staan onder de algemene leiding van de ECF, waarbij leden regelmatig pendelen tussen Brussel en Parijs. In tegenstelling tot de EBP/BSP en de AFB, heeft deze groep geen band met een Belgische universiteit, hoewel theoretische en praktische vorming verschaft wordt via het programma van La section clinique in Brussel. Daarnaast hebben leden ook lacaniaanse klinische instituten opgericht in de Waalse provincies van België, zoals L'antenne 110 in Genval en Le Courtil in Leers-Nord, van waaruit ook het tijdschrift *Les feuillets du Courtil* wordt geproduceerd. In 1994 werd de ECF-Belgique omgevormd tot ACF-Belgique (Association de la Cause freudienne-Belgique), met Frans als enige erkende taal voor lezingen, onderwijs en vorming, en de ECF als enige directe affiliatie.

In mei 1990 werd ten slotte een nieuwe lacaniaanse psychoanalytische vereniging, het Gezelschap voor Psychoanalyse en Psychotherapie (GPP), opgericht in Gent, door psychoanalytici die aanvankelijk binnen de EBP/BSP en later binnen het ECF-Belgique waren gevormd (Quackelbeen 1991a). Zes maanden later werd deze groep erkend als studiegroep van de Ecole Européenne de Psychanalyse (EEP), een orgaan gecreëerd in 1990 als overkoepelende organisatie voor het ECF en voor lacaniaanse secties in Spanje en Italië (Van Hoorde 1991). Het GPP was een logisch gevolg van de lacaniaanse psychoanalytische studies die sedert het eind van de jaren zeventig door Julien Quackelbeen en later ook door Paul Verhaeghe aan de Gentse Rijksuniversiteit (ondertussen Universiteit Gent – UG) werden georganiseerd (Quackelbeen 1987, 1991b, Verhaeghe 1994, 1987/1996). Momenteel heeft het GPP een zeventigtal leden, waarvan een twintigtal door het GPP als psychoanalyticus is erkend. Onder impuls van Quackelbeen waren reeds vóór de stichting van het Gezelschap twee Nederlandstalige lacaniaanse tijdschriften (*Psychoanalytische Perspektieven* en *Rondzendbrief uit het Freudiaanse Veld*) en twee Nederlandstalige psychoanalytische boekenreeksen (*Medusa* en *Pegasos*) opgericht. Deze instrumenten staan in de eerste plaats open voor deelnemers aan het postuniversitair opleidingsprogramma in lacaniaanse psychoanalyse en de medewerkers van de vakgroep voor psychoanalyse, beide aan de UG. Om onduidelijke redenen heeft het GPP geweigerd zich aan te sluiten bij het gezamenlijk initiatief van het Tijdschrift voor Psychoanalyse – sommigen stellen dat de groep nooit om haar medewerking is gevraagd, terwijl anderen beklemtonen dat samenwerking vanuit de leiding van het GPP werd uitgesloten – waardoor het zowel zijn onafhankelijkheid als zijn isolement binnen het Nederlandstalige psychoanalytische veld heeft beklemtoond. Voor de rest ondersteunt het GPP voornamelijk Gentse activiteiten, voorziet het in mogelijkheden voor de

erkenning van psychoanalytici en werden ook informele banden gelegd met de European Association for Psychotherapy (EAP).

Bespreking

Dit beknopte overzicht van de geschiedenis van de psychoanalyse in België levert ons enkele belangrijke krachtlijnen op. Vooreerst is er een duidelijk verschil tussen de maatschappelijke plaats die de psychoanalyse innam voor en na de Tweede Wereldoorlog. Tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw was de psychoanalyse als theorie weinig verspreid en was de praktijk niet of nauwelijks institutioneel georganiseerd. Sommige psychoanalytici werkten in Brussel, anderen in Gent en nog anderen in Leuven. Enkelen waren voornamelijk geïnteresseerd in het relateren van Freuds ideeën aan hun eigen religieuze standpunten, anderen probeerden de psychoanalyse toe te passen op hedendaagse psychiatrische vraagstukken, nog anderen poogden een klinische praktijk op psychoanalytische leest te schoeien. Op enkele uitzonderingen na schrokken al deze individuen terug voor een van de basisstellingen van de psychoanalyse, namelijk het concept van de 'verruimde seksualiteit' (Freud 1905, p. 58). Ook al grepen ze terug naar de psychoanalytische theorie in hun besprekingen van psychiatrie, recht of religie, ze konden dit enkel doen door het centrale belang van de seksualiteit, zoals door Freud ontwikkeld, te schrappen.

Ook de Belgische tak van de surrealistische beweging, met René Magritte als meest bekende figuur, kon de freudiaanse ideeën overigens niet zonder reserve aanvaarden. In tegenstelling tot de andere Freud-lezers in België, waren de Belgische surrealisten niet zozeer beledigd door het zogenaamde 'panseksualisme' van de psychoanalyse, maar bekritiseerden ze voornamelijk het uitgesproken dogmatische karakter van de verklaringen. Als zodanig waren ze duidelijk minder enthousiast over de freudiaanse onderneming dan hun surrealistische collega's in Frankrijk (Souris 1993).

Te midden van deze verzameling sceptische individuen, met diverse ambities en bekommernissen, was er de uitzonderlijke figuur van Juliaan Varendonck. Zelfs tegenover de naoorlogse ontwikkelingen van de psychoanalyse in België licht hij op als een uitzondering, niet alleen omwille van zijn theoretisch genie en zijn extreme toewijding aan de psychoanalyse als vernieuwende discipline (zonder gedreven te zijn door narcisme of politieke strijd), maar ook omwille van zijn verlangen om zich bij de Nederlanders en niet bij de Fransen te voegen. Het blijft natuurlijk de vraag of Varendonck, zo hij langer had geleefd, de mentaliteit en de kracht zou hebben gehad om een analytische vereniging te stichten. Immers, wat we van hem weten is dat hij een selfmade man was met briljante ideeën en een goede dosis initiatief, maar ook dat hij een solitaire man was die graag de bewegingen van zijn kennisdrift volgde. Edoch, als hij de toekomst van de psychoanalyse in België vanaf de jaren twintig had kunnen uitbouwen, dan

zou het een uitgesproken succes zijn geweest en het belang van de Nederlandse taal zou zeker in de algemene onderneming zijn bevorderd.

Onder de sterke invloed van de Fransen begon de institutionalisering van de psychoanalyse in België na de Tweede Wereldoorlog vaste vorm te krijgen. Toen Ernest Jones op het congres te Zürich in 1949 de vraag van de aanvaarding van de Belgische groep opwierp, antwoordde Marie Bonaparte met de volgende betekenisvolle woorden: 'Twee van deze leden werden opgeleid in Parijs en wonen regelmatig onze bijeenkomsten bij. Ik denk dat deze nieuwe groep het waard is om erkend te worden' (Reports 1949, p. 268). De officiële erkenning van de APB leek meer op een geschenk van onafhankelijkheid door de Fransen aan een kleine groep Belgen die zich loyaal hadden getoond ten aanzien van hun activiteiten, dan op het resultaat van een stichtend initiatief van Belgische psychoanalytici zelf. Als zodanig had de erkenning van de APB weinig van doen met een verandering in het Belgische klimaat, maar was ze eerder verbonden met de openheid van de Franse gemeenschap ten aanzien van kandidaten uit andere 'Romaanse' landen en hun geloof in de kwaliteit van de vorming.

Op dit punt wordt een tweede krachtlijn duidelijk. Na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelden de Belgen een psychoanalyse 'à la française'. Onder de auspiciën van de Fransen, in de voetsporen van de ideeën van 'le génie latin' en met inbegrip van een algemene verheerlijking van de taal van Molière werd de psychoanalyse door een handvol Belgen tijdens de naoorlogse periode tot ontwikkeling gebracht. De Franse taal was vanzelfsprekend reeds prominent aanwezig geweest in de psychoanalytische studies vóór de Tweede Wereldoorlog, aangezien de Belgische lezingen op het Brusselse congres in het Frans waren gesteld en de mensen van het ISS, de jezuïeten in Leuven en de surrealisten Franstalig waren. Eens te meer was Varendonck daarbij een uitzondering, maar zoals we reeds stelden, vormt hij op zowat alles in de geschiedenis van de Belgische psychoanalyse een uitzondering. Met de komst van de APB, onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog, werd het Frans echter tot officiële voertaal binnen de Belgische psychoanalytische wereld, vanuit de connectie tussen de APB en de SPP.

Tijdens de jaren vijftig moest de Franse taal aan dominantie inboeten, onder invloed van de Nederlandstalige filosofen verbonden aan de SPL en het Tijdschrift voor filosofie, en deze geleidelijke vernederlandsing zette zich ook door tijdens de jaren zestig, na de oprichting van de EBP/BSP. Het algemene klimaat zou echter slechts voorzichtig veranderen. Ofschoon het Nederlands een plaats kreeg binnen de Belgische psychoanalyse en er contacten werden opgebouwd met de Zwitsers en later met de Britten, waren de banden met de Fransen eens te meer de sterkste. Tot op heden is de Franse connectie heel sterk aanwezig in de Belgische psychoanalyse. De vijf bestaande, strikt psychoanalytische organisaties – de SBP/BVP, de EBP/BSP, de AFB, de ACF-Belgique en het GPP – komen alle voort uit verenigingen en instituties met een Franse oorsprong.

Dat er momenteel in België zes verschillende psychoanalytische groepen bestaan, weerspiegelt overigens de effecten van de splijtzwam die binnen het Franse psychoanalytische landschap altijd welig heeft getierd. We zouden zelfs kunnen opperen dat de Belgen, via hun band met de Fransen, een neiging naar onenigheden en afscheidingen hebben ingevoerd, die inderdaad bijzonder kenmerkend is voor de geschiedenis van de Franse psychoanalyse (Roudinesco 1986). Binnen dit rijk geschakeerde psychoanalytische schilderij is het GPP de enige, strikt psychoanalytische groep waarin Nederlands als enige officiële voertaal geldt, doch de affiliatie met de in Parijs zetelende EEP accentueert ook hier weer de band met de Fransen. Dit is uiteraard een gevolg van het feit dat het hier een lacaniaanse groep betreft, doch het blijft uiterst betekenisvol dat geen enkele psychoanalytische groep in België ooit met een Nederlandse vereniging heeft samengewerkt. Het Tijdschrift voor Psychoanalyse blijft, voor zover wij weten, tot dusver het enige product van een Belgisch-Nederlandse samenwerking binnen de psychoanalyse.

Tenslotte is er nog een derde krachtlijn. In tegenstelling tot andere Europese landen, heeft de psychoanalyse in België steeds een belangrijke relatie met de universiteit onderhouden. Vóór de Tweede Wereldoorlog waren veel van de mensen die interesse betoonden voor de psychoanalyse op een of andere manier verbonden met de academische wereld. Na de Tweede Wereldoorlog hadden leden van de SBP/BVP connecties met de universiteiten van Brussel en Luik (via F. Duyckaerts), terwijl de universiteiten van Leuven vanaf de jaren zestig het bolwerk waren van de EBP/BSP. Heden ten dage is de psychoanalyse in Brussel zo goed als afwezig aan de Vrije Universiteit Brussel (VUB), terwijl ze aan de Université Libre de Bruxelles (ULB) gedoceerd wordt door Michel Souris (binnen de medische psychologie) en Jacqueline Godfrind (binnen de psychoanalytische psychotherapie). Aan de universiteiten van Leuven (KUL/UCL) zijn zowel de EBP/BSP (Moyaert, Bernet) als de AFB (De Neuter) in het onderwijs vertegenwoordigd, terwijl aan de UG psychoanalyse wordt gedoceerd door leden van het GPP (Quackelbeen, Verhaeghe). Men zou uit deze situatie kunnen afleiden dat de psychoanalyse in België altijd academisch is geweest en nog steeds is. Dit is nochtans slechts gedeeltelijk zo. Vooreerst bezitten de meeste professoren die psychoanalyse aan de universiteit onderwijzen ook een sterke klinische achtergrond en daarnaast zijn heel wat psychoanalytici in diverse klinische praktijksituaties (zowel ambulant als residentieel) werkzaam. Het blijft evenwel een feit dat het aantal strikt psychoanalytisch georiënteerde instellingen in België, in relatieve cijfers uitgedrukt, kleiner is dan in Frankrijk. Hieruit willen we slechts besluiten dat er nog heel wat werk aan de winkel is opdat het academisch belang van de psychoanalyse ook in de klinische praktijk zou doorschemeren, en dit zowel op poliklinisch als op institutioneel vlak. Natuurlijk biedt de soliditeit van de academische leerstoel goede garanties voor het overbrengen van de psychoana-

lytische theorie, die op zich aan de basis ligt van de klinische praktijk, en dit is waarschijnlijk een van de redenen waarom er momenteel in veel Europese landen naar gestreefd wordt de psychoanalyse een plaats te geven op academisch niveau.

Besluit

In ons overzicht van de geschiedenis van de psychoanalyse in België zijn we vertrokken van een viertal typering: relatief kort, uiterst turbulent, gekleurd door de taal en grotendeels ongeschreven. Onze uitwerking van deze geschiedenis leverde een drietal belangrijke krachtlijnen op. Voor eerst is er een duidelijk verschil tussen de periode vóór en na de Tweede Wereldoorlog, waarbij de institutionalisering pas vanaf het eind van de jaren veertig plaatsvond. Daarnaast is er de bepalende invloed van de Franse taal en cultuur, die tot vandaag een prominente rol spelen binnen de zes Belgische psychoanalytische verenigingen. Ten laatste is er de academische aanwezigheid van de psychoanalyse, die reeds vóór de Tweede Wereldoorlog merkbaar was en zich de laatste jaren voornamelijk aan de universiteiten van Leuven en Gent heeft ontwikkeld. Deze drie krachtlijnen leveren minstens twee aandachtspunten op, die de toekomst van de psychoanalyse in België mede gestalte zullen geven. Een eerste aandachtspunt betreft het opzetten van ruimere contacten, onder andere met Nederlandse groepen, waartoe de oprichting van het *Tijdschrift voor Psychoanalyse* een eerste aanzet vormt. Een tweede aandachtspunt betreft de verdere verspreiding van de psychoanalyse binnen het klinische veld, die tot nog toe moeilijk is verlopen, aangezien er in België relatief weinig klinische instituten zijn waar expliciet psychoanalytisch wordt gewerkt, en aangezien er in vergelijking met de buurlanden ook relatief weinig psychoanalytici een privé-praktijk hebben die niet in een psychiatrische of algemeen psychotherapeutische praktijk is gekaderd. Voor een dergelijke, ruimere verspreiding van de psychoanalyse in het klinische veld is het academische curriculum een belangrijke, doch geen voldoende (en misschien zelfs geen noodzakelijke) voorwaarde. Niet-academische opleidingsprogramma's die zich richten op hulpverleners in het algemeen en een meer uitgebreide aandacht voor de psychoanalyse in de media zouden wellicht tot de klinische verspreiding van de psychoanalyse kunnen bijdragen.

Afkortingen

ACaF: Association des Cartels freudiens
ACF-Belgique: Association de la Cause
freudienne en Belgique
AF: Association freudienne
AFB: Association freudienne de Belgique
APB: Association des Psychanalystes de
Belgique

EAP: European Association for Psycho-
therapy
EBP/BSP: Ecole belge de psychanalyse/
Belgische School voor Psychoanalyse
ECF: Ecole de la Cause freudienne
ECF-Belgique: Ecole de la Cause freudienne
en Belgique

De Franse connectie

Dany Nobus en Katrien Libbrecht

EFP: Ecole Européenne de Psychanalyse
EFP: Ecole freudienne de Paris
EFPT: European Federation of
Psychoanalytic Psychotherapists
GPP: Gezelschap voor Psychoanalyse en
Psychotherapie
IPA: International Psychoanalytic Asso-
ciation
ISS: Institut Solvay de Sociologie
KUL: Katholieke Universiteit van Leuven
NVPA: Nederlandse Vereniging voor
Psychoanalyse

SBP/BVP: Société belge de Psychanalyse/
Belgische Vereniging voor Psychoanalyse
SFP: Société française de Psychanalyse
SP: Société de Psychothérapie
SPL: Société philosophique de Louvain
SPP: Société Psychanalytique de Paris
UCL: Université Catholique de Louvain
UG: Universiteit Gent
ULB: Université libre de Bruxelles
VUB: Vrije Universiteit Brussel
VVPT: Vlaamse Vereniging voor
Psychoanalytische Therapie

In België uitgegeven tijdschriften voor psychoanalyse

Bulletin d'activités de l'Association des Psychanalystes de Belgique
no. 1 (1945) – no. 33 (1959)
Bulletin de l'Association freudienne en Belgique
no. 1 (1984) – no. 10 (1988)
Cahier. Tijdschrift van de Oorzaak – Centrum voor Psychoanalyse
no. 1 (1991) –
Che vuoi ? Revue du Groupe d'Etude de Liège – ECF
no. 1 (1990) –
Hérésies. Revue trimestrielle de l'Ecole psychanalytique de Bruxelles
no. 1 (1992) –
Le Bulletin freudien. Revue de l'Association freudienne de Belgique
no. 11 (1989) –
Les Feuilles du Courtil. Publication du Champ freudien en Belgique

no. 1 (1989) –
Mental. Revue internationale de santé mentale et psychanalyse appliquée
no. 1 (1995) –
Préliminaire
no. 1 (1989) –
Psychoanalyse. Tijdschrift van de Ecole belge de Psychanalyse/Belgische School voor Psychoanalyse
no. 1 (1984) –
Psychoanalytische Perspektieven
no. 1 (1981) –
Quarto. Revue de l'Ecole de la Cause freudienne – ACF – en Belgique
no. 1 (1981) –
Revue belge de Psychanalyse
no. 1 (1982) –
Rondzendbrief uit het Freudiaanse Veld
no. 1 (1981) –

Literatuur

Berdondini, N. (1993), Introduction de la psychanalyse en Belgique, 1900-1947. Examen critique des sources et des travaux (abstract). *Revue internationale d'histoire de la psychanalyse*, 6, p. 550.
Brinkgreve, C. (1984), *Psychoanalyse in Nederland. Een vestigingsstrijd*. De Arbeiderspers, Amsterdam.
Bulhof, I.N. (1983), *Freud en Nederland*. Ambo, Baarn.
Chemouni, J. (1988), Entre Vienne et Zürich. *Le Bloc-Notes de la psychanalyse*, 8, p. 227-252.

Cottet, S. (1980), A. Vergote, Dette et désir. *Ornicar ?*, 20/21, p. 275.
Cromphout, D. (1997), Belgique. In: E. Roudinesco & M. Plon (red.), *Dictionnaire de la psychanalyse*. Fayard, Paris, p. 99-101.
De Busscher, J. (1938), Deux leçons sur la psychanalyse. *Annales et bulletin de la société royale de médecine de Gand*, 14, p. 383-456.
De Busscher, J. (1951), De betrekkelijke betekenis van het analytisch standpunt in onze psychiatrische praktijk met moeilijke kinderen en jongelieden. *Belgisch tijdschrift voor*

geneseskunde, 7 (V), p. 219-232.

De Greeff, E. (1947), *Les instincts de défense et de sympathie*. Presses Universitaires de France, Paris.

De Greeff, E. (1949), *Aux sources de l'humain*. Plon, Paris.

De Neuter, P. et al. (1994), *Les folles passions de Louis II de Bavière*. Point Hors Ligne, Paris.

Federn, P. (1924), Varendonck. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 10, p. 203-204.

Florence, J. (1984), De Belgische School voor Psychoanalyse/L'Ecole belge de Psychanalyse. *Psychoanalyse*, 1, p. 9-11.

François, C. (1983a), La psychanalyse en Belgique (suite). *La Société Belge de Psychanalyse*. Quarto, 13 (mai), p. 46-53.

François, C. (1983b), La psychanalyse en Belgique (suite encore). *L'école Belge de psychanalyse*. Quarto, 13 (mai), p. 54-59.

Freud, S. (1905), Drie verhandelingen over de theorie van de seksualiteit. *Nederlandse Editie: Klinische Beschouwingen* 1. Boom, Meppel-Amsterdam, p. 47-177.

Freud, S. (1921), Geleitwort zu J. Varendonck 'Über das vorbewußte phantasierende Denken'. *Gesammelte Werke* XIII, p. 439-440.

Freud, S. (1926), Het vraagstuk van de lekenanalyse. *Gesprekken met een onpartijdige*. Nederlandse Editie: *De Psychoanalytische Beweging* 2. Boom, Meppel-Amsterdam, p. 105-186.

Haber, M. (1992), Belgium. In: P. Kutter (red.), *Psychoanalysis International: A Guide to Psychoanalysis throughout the World*. Volume 1: Europe. Frommann-Holzboog, Stuttgart-Bad Cannstatt, p. 25-33.

Hayen, A. (1945), In memoriam P. Jozef Maréchal S.I. 1878-1944. *Tijdschrift voor filosofie*, 7 (I-II), p. 203-208.

Hayen, A. (1950), Le père Joseph Maréchal (1878-1944). In: *Mélanges Joseph Maréchal*. Tome I: *Œuvres*. L'édition universelle, Bruxelles, p. 3-21.

Kroniek (1954), *Tijdschrift voor filosofie*, 16 (I), p. 169.

Kroniek (1956), *Tijdschrift voor filosofie*, 18 (II), p. 313.

Kroniek (1957), *Tijdschrift voor filosofie*, 19 (I), p. 152-153.

Lacan, J. (1972/1981), La mort est du domaine de la foi. Quarto, 3, p. 5-20.

Lofts, S.G. en P. Moyaert (red.) (1994), *La pensée de Jacques Lacan. Questions historiques – Problèmes théoriques*. Peeters, Louvain-Paris.

Maeder, A. (1911), J. Varendonck. *Les Idéals d'enfants*. *Archiv de Psychol.* Genève. Tome VII. *Zentralblatt für Psychoanalyse*, 1 (I), p. 51-52.

Maeder, A. (1912), Die Psychoanalyse: Ihre Aufnahme in Belgien. *Zentralblatt für Psychoanalyse*, 2 (I), p. 39-40.

Mannoni, M. (1964), *L'enfant arriéré et sa mère*. Seuil, Paris.

Mannoni, M. (1967), *L'enfant, sa 'maladie' et les autres*. Seuil, Paris.

Mannoni, M. (1986), *Bonneuil, seize ans après*. Denoël, Paris.

Maréchal, J. (1925-1926), Les lignes essentielles du Freudisme. *Nouvelle Revue théologique*, 52, p. 537-551, 577-605; 53, p. 13-50.

Mijolla, A. de (1982), La psychanalyse en France (1893-1965). In: R. Jaccard (red.), *Histoire de la psychanalyse* Tome 2. Hachette, Paris, p. 5-118.

Moyaert, P. (1994), Ethiek en sublimatie. Over 'De ethiek van de psychoanalyse' van Jacques Lacan. SUN, Nijmegen.

Mühlleitner, E. (1992), *Biographisches Lexikon der Psychoanalyse*. Diskord, Tübingen.

Nuttin, J.R. (1945a), Het Instituut voor Psychologie en Opvoedkunde. Met een overzicht van de geschiedenis en het werk van de School voor Opvoedkunde, Standaard Boekhandel, Antwerpen-Brussel.

Nuttin, J.R. (1945b), Bij de stichting van een psychologisch instituut te Leuven, *Tijdschrift voor Filosofie*, 7 (I-II), p. 187-194.

Nuttin, J.R. (1949), *Psychoanalyse en spiritualistische opvatting van de mens*. Spectrum, Utrecht.

Nuttin, J.R. (1953), *Tâche, réussite et échec. Théorie de la conduite humaine*, Publications Universitaires, Louvain.

Nuttin, J.R. (1956), Human Motivation and Freud's Theory of Energy Discharge. *Canadian Journal of Psychology*, 10, p. 167-178.

Pirard, R. (1993), L'accueil de la psychanalyse dans le monde néo-scolastique (abstract). *Revue internationale d'histoire de la psychanalyse*, 6, p. 551-552.

Quackelbeen, J. (red.) (1987), *Psychoanalyse en klinische psychiatrie: een geschiedenis van eigenheid of verbondenheid* ? Idesca, Gent.

Quackelbeen, J. (1991a), Wat aan de stichting van het 'Gezelschap voor psychoanalyse en psychotherapie' voorafging. Rondzendbrief uit het Freudiaanse Veld, 46, p. 7-12.

Quackelbeen, J. (1991b), Zeven avonden met Jacques Lacan. Psychoanalytische commentaren bij 'Télévision'. Academia Press, Gent.

Reports (1949), *The International Journal of Psycho-Analysis*, 30, p. 268.

Roudinesco, E. (1986), *La bataille de cent ans. Histoire de la psychanalyse en France*. 2 (1925-1985). Seuil, Paris.

Scheidhauer, M. (1985), *Le rêve freudien en France. Avancées et résistances 1900-1926*. Navarin, Paris.

Schotte, J. (1990), Szondi avec Freud: sur la voie d'une psychiatrie pulsionnelle. De Boeck Université, Bruxelles.

Seif, L. (1911), Verhandlungen der Internationalen Gesellschaft für medizinische Psychologie und Psychotherapie am 7. und 8. August 1910 in Brüssel. *Zentralblatt für Psychoanalyse*, 12 (I), p. 605-609.

Souris, M. (1993), Le monde surréaliste belge et la psychanalyse (abstract). *Revue internationale d'histoire de la psychanalyse*, 6, p. 553.

Spanjaard, J. (1970/1997), Tussen de wereldoorlogen. In: H. Stroeken, *Freud in Nederland. Een eeuw psychoanalyse*. Boom, Meppel-Amsterdam, p. 34-43.

Steichen, R. en P. De Neuter (red.) (1995), *Les familles récomposés et leurs enfants*. Academia-Erasme, Louvain-la-Neuve.

Stroeken, H. (1997), *Freud in Nederland. Een eeuw psychoanalyse*. Boom, Meppel/Amsterdam.

Van Coillie, F. (1985), *Freud in Vlaanderen*. BRT

3 gesprekken met psychoanalytici. Acco, Leuven-Amersfoort.

Van Dorpe, R. (1989-1990), Dr. Juliaan H.M. Varendonck 1879-1924. Eerste Belgische Psychoanalyticus. Licentiaatsverhandeling: Faculteit Psychologische en Pedagogische Wetenschappen, Rijksuniversiteit Gent.

Van Hoorde, H. (1990), Tussen vader en vaar. *Psychoanalytische Perspektieven*, 14, p. 131-138.

Van Hoorde, H. (1991), *Gezelschap en Europese School*. Rondzendbrief uit het Freudiaanse Veld, 46, p. 25-26.

Varendonck, J. (1908a), De idealen der kinderen. *Vragen van den dag*, 23 (VII).

Varendonck, J. (1908b), Les idéals d'enfants. *Archives de psychologie*, 7 (Juillet), p. 365-382.

Varendonck, J. (1921), *The Psychology of Day-Dreams*. George Allen & Unwin Ltd., London.

Varendonck, J. (1922), *Über das vorbewußte phantasierende Denken*. Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Leipzig/Wien/Zürich.

Vergote, A. (1978), *Dette et désir. Deux axes chrétiens et la dérive pathologique*. Seuil, Paris.

Vergote, A. en P. Moyaert (red.) (1988/1996), *Psychoanalyse: de mens en zijn lotgevallen*. Pelckmans-De Nederlandsche Boekhandel, Kapellen.

Vergote, A. (1990), *Explorations de l'espace théologique. Etudes de théologie et de philosophie de la religion*. Peeters, Leuven.

Verhaeghe, P. (1994), *Klinische psychodiagnostiek vanuit Lacans discours theorie*. Impasses en antwoorden. Idesca, Gent.

Verhaeghe, P. (1987/1996), *Tussen hysterie en vrouw. Van Freud tot Lacan: een weg door honderd jaar psychoanalyse*. Acco, Leuven-Amersfoort.

Summary

The history of psychoanalysis in Belgium is short compared to that in other countries and has hitherto attracted little discussion. A historical survey yields three significant points. First, the social position of psychoanalysis in Belgium changed markedly after World War II. Until the 1940s psychoanalysis was the business of individuals; in 1949 the first Belgian psychoanalytic society was officially recognized after which new psychoanalytic societies were created. Secondly, the French language has always played a major part in Belgian psychoanalysis, owing to the fact that until the first decades of the twentieth century lectures were given in French at all Belgian universities and because of the strong connection between the first Belgian psycho-

analytic society and the French society, and the current impact of Lacanian thought. Thirdly, Belgian psychoanalysis has always maintained a strong link with academia, from which theory has slowly penetrated clinical practice.

Manuscript ontvangen: 8 april 1997

Definitieve versie: 11 juni 1997